

lutati. Da ga se ne bi krivo razumjelo, Dahrendorf ističe da Europa »djeluje«, da V. Britanija mora biti njezin dio, ali on ozbiljno sumnja u put kojim bi se trebao odvijati proces europske integracije. Brine ga pitanje održivosti demokracije, jaz između težnji i stvarnosti i »kobni procvat teorije o tome da svaka politika znači jedinstvo«. Najviše ga brine činjenica da monetarna unija nema sluha za stvarne, svakodnevne ljudske probleme (zaposlenost, konkurencija, zapreke u zadovoljavanju potreba).

Kako onda »skeptični Europljanin« Dahrendorf zamišlja oblikovanje jedinstvene Europe? On svoje poglede iznosi u četiri točke. Prvo, valja graditi Europu gipkih institucija a ne europsku nadržavu niti vještačku Europu regija. Mnogi se, u istočnoj i srednjoj Europi, s nostalgijom osvrću na doba Habsburgovaca kada je središnja vlast obavljala određene funkcije a istodobno omogućavala raznolikost koju centar nije ni organizirao ni ukidao. To je, kaže Dahrendorf, model za Europu. Tu se javlja i pitanje federacije. Federacija može značiti centralizaciju (američki primjer) i decentralizaciju (njemački primjer). Europa ne može slijediti ni jedan obrazac. Ona je struktura *sui generis* i ne može je se uspoređivati ni s prošlim ni sa sadašnjim političkim entitetima. Drugo, struktura Europe svakako bi morala sadržavati okvirna pravila ekonomskog razvoja, odnosno uvjete koji potiču ekonomske aktere. Europi je potrebno unutrašnje tržište, ali ono teži protekcionizmu, a to zapravo znači birokratiziranom i neoliberalnom ustrojstvu. Osim toga, nametanje kalendara monetarnog ujedinjenja može izazvati podjele u Europi. Dahrendorf drži da treba prevladati granice između unutrašnjeg i vanjskog tržišta jer ta je otvorenost u skladu s idejom otvorenog društva. Treće, Europa mora ostati privržena svojoj latinskoj i zapadnoj vokaciji. Europska Zakonodavna Unija prioritetnija je od Europske Monetarne Unije. Pred Europom je zadaća da

ozbiljuje, kultivira i jamči vladavinu prava i demokracije. Europa svojim građanima mora dati šansu da budu ponosni što joj pripadaju, a ona to može učiniti jedino ako njezine institucije osiguravaju građanska prava »bolje i obuhvatnije nego i jedan drugi politički prostor«. Četvrto, sve je to povezano sa stavom Europe prema ostalom svijetu. S jedne strane, europski bi prostor morao biti organiziran tako da se unutrašnja politika isprepliće s vanjskom u svim važnim pitanjima. To je prostor koji svojim stanovnicima pruža sigurnost a možda i »blagotvornu prisilu« koja ih čuva od iskušenja neslobode. S druge strane, Europa je jedan od stupnjeva na dugom putu u svjetsko civilno društvo. Ona sama nipošto nije dovoljna. A to znači da mora biti pokretačkom snagom u uspostavljanju svjetskih pravila i institucija. Zatvori li se u svoje granice ona će iznevjeriti svoju vokaciju: liberalni individualizam, europeizam i mondijalizam. Dahrendorfov je europeizam uravnotežena kombinacija realističke strogosti i suzdržanog optimizma.

Rade Kalanj

Roger Boesche

THEORIES OF TIRANNY

From Plato to Arendt

The Pennsylvania State University Press,
Pennsylvania, 1996, 476 str.

O tipovima i oblicima vladavine ispisane su brojne knjige, rasprave i polemike koje disciplinarno pripadaju području političke filozofije i političke sociologije. Cijela povijest tih disciplina prožeta je stalnim interpretativnim vraćanjem Platonovim i Aristotelovim utemeljiteljskim konceptima, uz istodobno nastojanje da ih se nadogradi, preinači ili ispuni drugačijim sadržajem u skladu s mijenom povijesnih okolnosti u kojima se oblikuje »političko polje«. Zanimanje za tu tematiku danas nije ništa manje nego u prošlosti i čak bi

se moglo ustvrditi da je okrutno dvadeseto stoljeće uvelike pridonijelo izoštravanju povijesnih, teorijsko-analitičkih i kritičkih sudova o političkoj vladavini i njezinim različitim oblicima. To se osobito odnosi na **tiranijsku** vladavinu, koju su moderni totalitarizmi toliko aktualizirali da se o njoj ne može govoriti kao o pukom reliktu daleke prošlosti. Tom se temom bavi Boescheova knjiga *Theories of Tyranny from Plato to Arendt* (Teorije tiranije od Platona do H. Arendt).

Naslov knjige upućuje na zaključak da je riječ o vrlo ambicioznom autorskom zahvatu koji bi se, na prvi pogled, mogao shvatiti kao gotovo sveobuhvatan povijesni prikaz teorijskih tumačenja tiranije. Boesche, međutim, metodički napominje da sveobuhvatnost nije njegova nakana. On naime ne piše ni povijest ideja ni povijest pojmova (»konceptualnu povijest«). Povijest ideja u pravilu pati od **bezvremenitosti**. Ideje se obično izlažu kao zasebni kontinuum i time gube svoju vremenski određenu specifičnost. Povijest pojmova nešto je temporalno određenija jer je oblikovanje pojmovnih konstrukcija i iskaza uvijek obilježeno stvarnim relacijama i tipičnim diskurzivnim situacijama pojedinih razdoblja. Ona, dakle, izrazitije očituje promjene u stvarnosti i stoga je bliža znanstvenoj objektivnosti ili barem onome što se definira kao socijalna povijest. No ni taj pristup nije bez manjkavosti. On se često svodi na idolatriju pojmova koji služe samima sebi. Pojmovi se, osim toga, toliko umnožavaju i mijenjaju da ih je vrlo teško zahvatiti u svim njihovim povijesnim vezama i očitovanjima. Postavlja se pitanje je li uopće moguće napisati pojmovnu povijest tiranije jer se za taj pojam koristi povelik broj sličnih ili istoznačnih termina: *tyrannis*, *dominatio*, *despotizam*, *apsolutizam*, *diktator*, *tlačiteljstvo*, *ropstvo* itd. Definirajući svoj pristup Boesche se poziva na Skinnerovu raspravu *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, u kojoj se tvrdi da nema »trajnih problema«, već da postoje

samo specifični problemi pojedinih razdoblja. Komentirajući to stajalište on dodaje da problemi različitih razdoblja doista nisu identični, ali da među njima ipak postoji kontinuitet te da se stoga fenomen tiranije može promatrati kao trajni problem. Polazeći od tog uvjerenja, kao i od metodičke napomene da se ne kani baviti ni mijenama pojmova ni značenjima (definicijama) riječi i pojmova, Boesche konstatira da je u središtu njegove pozornosti »ograničen broj produbljenih i kompleksnih analiza ili teorija tiranije«. Vođen tim kriterijem on uzima u razmatranje dvanaest najmarkantnijih teorija tiranije, koje (pored opsežnog *Uvoda* i ništa manje opsežnog *Zaključka*) tvore dvanaest poglavlja njegove knjige: *Platon – politička psihologija tiranije*; *Aristotel – tiranija kao neprirodnost*; *Tacit – tiranija kao politika prisvajanja*; *Machiavelli – pobjedonosne vladarske tiranije*; *Dvije Montesquieuove teorije despotizma – zastrašujući monarsi i trgovci*; *Tocqueville – uživanje u ropstvu*; *Marx – despotizam klase i radnog mjesta*; *Freud – reprodukcija tiranije*; *Weber – neizbježnost birokratske dominacije*; *Fromm, Neumann i H. Arendt – rano tumačenje njemačkog nacizma*.

Iako naglašava da se ne bavi ni poviješću ni definicijama, posve je razumljivo da Boesche ipak ne može bez nekog vremenskog i pojmovnog određenja tiranije. Što se tiče vremenskog određenja, konstatira da se riječ *tyrannos* prvi put susreće kod grčkog pjesnika Arhiloha, u sedmom stoljeću prije nove ere, ali da je dugo imala neutralno značenje. Izrazi *tyrannis* i *tyrannos* u značenju surove i nezakonite vladavine, a to zapravo znači u modernom značenju, potječu iz četvrtog stoljeće prije nove ere. Imajući na umu sve navedene teorije, koje se javljaju od tog vremena, Boesche potom pita: Što je to tiranija? Priznaje da je to iznimno teško pitanje, ali istodobno konstatira da je do prosvjetiteljstva postojala dosta ustaljena definicija tog pojma. Platon, Aristotel, Tacit i Machiavelli drže da je tiranija vladavina jed-

nog čovjeka protivno općem dobru. Montesquieu je prvi zapazio despotske značajke tadašnje monarhističke vladavine u Francuskoj i izrazio bojazni od centralizirane administrativne tiranije do koje može dovesti novi industrijski i urbani svijet. Brojni su mislioci 19. stoljeća upotrebljavali riječ tiranija kako bi upozorili na nove opasnosti. Marx je osuđivao klasnu vladavinu, Tocqueville je strahovao od bezlične tiranije »bez određenog tiranina«, Weber je analizirao bezlični mehanizam birokracije, a Freud je tvrdio da ljudi »internaliziraju tiraniju i time tiraniziraju sami sebe«. U modernom se rječniku pojavio cio niz izraza koji se vrte oko pojma tiranije, tako da se čak može govoriti o pojmovnoj zbrci koja obilježava posljednja tri stoljeća. Jefferson je, primjerice, koristio termine **tiranija, apsolutna tiranija, apsolutni despotizam, apsolutna vladavina**, zatim su ušli u upotrebu izrazi **diktatura, totalitarizam, autoritarna vladavina** itd. Boesche je, međutim, uvjeren, da stara riječ tiranija nije izgubila svoj smisao i da to nije anakronizam. Dakako, problem tiranije nije isti u svim vremenima. Staljin nije vladao kao Tiberije, ali ostaje činjenica da su tirani na sličan način tlačili ljude u svim razdobljima o kojima je u ovoj knjizi riječ. Moderni opisi totalitarizma, despotizma, diktatorske vladavine samo su varijacije na temu tiranije. U definiciji tiranije valja se odmaknuti od »liberalne predrasude« kasnog dvadesetog stoljeća, prema kojoj se **sloboda i demokracija** često uzimaju kao nepromjenljivi, jednom za svagda definirani pojmovi. Za razliku od mislilaca liberalne tradicije, Platon i Aristotel nisu tiraniju definirali u opreci spram slobode, već kao suprotnost vladavini koja njeguje **pravednost, vrlinu, izuzetnost i ljudsku veličinu**. Imaju li se na umu razlike među stajalištima dvanaest interpretiranih mislilaca, kojima je malo toga zajedničkog, ipak se može konstatirati da je svima, na ovaj ili onaj način, najbliža ta »stara« definicija. Stoga Boesche zaključuje: »Gotovo se svi mislioci

slazu da je tiranija oblik vladavine koji najviše sputava razvoj pravednosti i ljudske vrline, izuzetnosti i veličine, iako bi se oni teško složili oko definicije tih izraza«. Boesche sugerira da se njegova interpretacija dvanaest teorija tiranije najpreglednije može prikazati ako je razložimo u nekoliko ključnih pitanja. Slijedit ćemo ih onim redom kojim ih obrazlaže i sam autor.

Tko vlada u tiraniji? Interpretirane teorije daju tri različita odgovora: **pojedinačni tiranin, klasa, bezlična struktura** koja upravlja društvom i koju ne kontrolira ni jedna osoba niti neka posebna klasa. To su, dakako, pojednostvaljeni odgovori i stoga je Neumann, plazeći od Montesquieua i Marxa, zapazio da svaka tiranija, čak i ona u kojoj vlada pojedinac, posjeduje neku **strukturu moći** s vlastitom unutrašnjom logikom. Stoga svi teoretičari propituju tu strukturu moći, konstelaciju klasa i grupa, političkih stranaka itd. Čak ni grčki mislioci nisu smatrali da tiranin vlada sam. Ni on ne može uspješno vladati bez »paravojnih snaga«, odnosno vojske koja počiva bilo na osobnoj lojalnosti bilo pak na samointeresu. Machiavelli je govorio da se tiranin ne može održati »pukom političkom aktivnošću«, već se mora služiti »državnim umijećem«, odnosno državnim aparatom koji koordinira strukturu moći. H. Arendt je pokazala da tiranin svoju vladavinu održava stalnim jačanjem struktura države, partije i tajne policije. I klasna tiranija ima svoju strukturu. U njezinom je slučaju najvažnije pitanje kako nominalne političke ličnosti, političke stranke i državna administracija jačaju svoju vladavinu putem klasne dominacije.

Počiva li tiranija na nekim običajima i navikama? Prema Platonu i Aristotelu pojedinci su odraz svoje političke kulture pa je, prema tome, nemoguće da iz nasilne, bezobzirne tiranije iznikne pošten i izuzetan pojedinac. Tacit i Machiavelli govore o »karakteru« stare Rimske repub-

like, karakteru discipline, strogosti i obzirnosti prema općem dobru. Obojica tvrde da nema slobode bez pounutarnjene discipline. Raspuštenost vodi u ropstvo. Montesquieu i Tocqueville, polazeći od stajališta o običajima i navikama nacija, tvrde da karakter naroda (a ne zakoni njegovih institucija) odlučuju o tome je li on slobodan ili pak podložan ropstvu. Svi analizirani mislioci drže da postoji *ethos* tiranije, koji ljudima nameće strah, rezignaciju i »neizbježnu podložnost tiraniji«. Prema Montesquieuu, promjena tih običaja i navika, tog *ethosa*, može trajati vrlo dugo i zahvatiti cijeli niz generacija.

Kako tiranija depolitizira svoje podanike? Aristotelovi, Tacitovi, Machiavellijevi i Tocquevilleovi tekstovi sugeriraju da tiranija može uspješno funkcionirati samo ako su podanici međusobno izolirani i nemoćni jer ne mogu organizirati jaku opoziciju. Prema Aristotelu to znači da tiranin mora pronaći način kako bi podanike isključio iz javne sfere (polisa) i ograničio ih na privatnu sferu (domaćinstvo). Politički poredak u kojem se jednaki građani susreću u polislu tiranin mora pretvoriti u domaćinsku vladavinu koja je po naravi hijerarhijska i despotska. Tacit je u tom smislu konstatirao da se Rim, tijekom nekoliko stoljeća, iz republike (*res publica*) preobrazio u imperiju kojom je imperator vladao kao privatnim domaćinstvom (*res privata*). Machiavelli je ustvrdio da tiranin mora iznaći načine kako bi osujetio pristup građana javnom prostoru: javnim dvoranama, parkovima, ulicama itd. U svom nastojanju oko depolizacije, izolacije i bespomoćnosti tirani koriste razne metode. Prema Tacitu i Machiavelliju oni se služe silom, zabranjuju javne skupove, ukidaju udruženja i klubove. Strahom i nasiljem svode pojedince na privatnu sferu. Tacit i H. Arendt ističu »psihološku izolaciju« koja proizlazi iz straha od nasilja i terora tajne policije. Platon i Aristotel zapažaju da nametanje ekonomske oskudice prisiljava podanike na rad od jutra do mraka, čime im se otima vrijeme za javno

i političko djelovanje. Tacit i Montesquieu drže da veliki gradovi, po svojoj naravi, postaju bezlično poprište stranaca te da urbanizacija uništava tradicionalne veze među pojedincima. Montesquieu i Tocqueville prokazuju moć administrativne centralizacije, koja razara ili raskida posredne asocijacije, to jest »prijenosne grupe« između pojedinca i države. To dovodi do atomizacije i nemoći pojedinaca koji su izravno sučeljeni s administrativnom vlašću države. Neumann je, na Montesquieuvu tragu, uočio da je nacistička država ukinula posredne i participativne asocijacije i svakog pojedinca, od rođenja do smrti, omeđila hijerarhijskim, autoritarnim i birokratskim organizacijama. Tocqueville je tvrdio da stjecateljska etika, u doba industrijskog i trgovačkog prosperiteta, djeluje kao centrifugalna snaga koja ljude potiskuje u privatnu sferu. Baveći se privatnim poslovima srednje klase napuštaju javnu sferu i streme isključivo privatnim pogodnostima i sigurnosti. U urbaniziranim i industrijaliziranim nacijama to automatski oblikuje izolirane i nemoćne pojedince spremne da se podvrgnu tiraniji. Tocqueville i H. Arendt upozoravaju da urbana i industrijalizirana društva stvaraju desetke tisuća usamljenih ljudi koji svoj životni smisao pronalaze u privrženosti političkim pokretima koji daju pojednostavljene odgovore na složena pitanja. Freud i Fromm ističu da se ljudi po svojoj naravi boje odvojenosti i da zbog te tjeskobe osjećaju patološku potrebu vezivanja za neke grupe koje ih oslobađaju od izbora i odgovornosti, čak i za grupe koje nastoje uspostaviti i učvrstiti tiraniju.

Kolikim se i kakvim nasiljem služi tiranija? Aristotel, Tacit i Machiavelli promatrali su nasilje kao bitnu značajku svih tiranija. Naglašavali su da se tirani u pravilu okružuju tjelesnom gardom, paravojnim snagama, tajnom policijom, špijunima, informatorima i redovnom vojskom. Proučavajući stare tiranije Montesquieu je došao do zaključka da je strah glavno

motivaciono načelo despotizma. Razumi-je se da nasilje nije isto u svim tiranijama. S tim se u vezi otvaraju brojna pitanja. Primjerice: Mora li tiranija koristiti profesionalne špijune i informatore ili je pak atmosfera tiranijske vladavine takva da je svatko potencijalni informator o svojim susjedima i prijateljima? U potonjem slučaju uzajamno je nepovjerenje toliko da dovodi do krajnje izolacije. Je li nasilje selektivno i povremeno ili svakodnevno i sveprisutno? Machiavelli je držao da se djelotvornost tiranije može mjeriti količinom nasilja koja je tiraninu potrebna da bi zaveo strah nad svojim podanicima. Tiranija kojoj je potrebno samo povremeno nasilje protiv potencijalne opozicije uspješnija je, stabilnija i trajnija od tiranije u kojoj je nasilje neprekidno i sveprisutno. Razumije li tiranin ono što je Machiavelli nazivao »svrsishodnošću nasilja«, naime zna li on kada »ne smije biti dobar«, kada mora posegnuti za nasilnim sredstvima kako bi spasio državu? Machiavelli je u tom smislu tvrdio da tiranin s malo nasilja može pokoriti narod koji je naviknuo na ropstvo, dok zavođenje tiranije nad donedavno slobodnom zemljom iziskuje golemu količinu nasilja i razaranja. Mora li se tiranija služiti svakodnevnim nasiljem koje je nevidljivo? Marx i Weber su pokazali da u klasnoj vladavini postoji otvoreno nasilje, ali su se usredotočili na despotizam i disciplinu radnog procesa kao sistemskog izvora nasilja, koje mrcvari tijelo i duh a zaodijeva se prividom dobrovoljnog ugovora. Mislioci kao što su Tacit, Montesquieu i Tocqueville smatrali su da sve tiranije nastoje dokinuti nezavisno sudstvo i zakonsku zaštitu individualnih prava. Je li za tiranina bolje da se oslanja na profesionalnu vojsku i policiju nego na narodnu vojsku i miliciju? Povezanost s profesionalcima može biti djelotvornija, no svaki se tiranin mora pribojavati da bi ga čelnik policije ili general jednoga dana mogli ukloniti. Machiavelli je upozorio da se titani trebaju oslanjati na dobre generale, ali uspješni

generali predstavljaju opasnost i za tiranina i za sebe same. A vezanost za narodnu vojsku i miliciju, kao što su zapazili Platon, Freud i Fromm, dovodi do toga da cijelo društvo sudjeluje u zločinima, što otežava razotkrivanje grupa koje snose izravnu krivnju. Svaki se tiranin, međutim, mora pribojavati svjetine kojoj je pružena mogućnost da se organizira i suprotstavi tiraniji. Kako objasniti ono što su Neumann i H. Arendt označili kao novi povijesni fenomen, naime sistematski pokolj posve nevinih ljudi, pokolj koji je počinjen nakon što je stanovništvo pacificirano? Oba autora prokazuju rasistička uvjerenja, pri čemu se H. Arendt usredotočuje na ideologiju rasizma u kojoj su »povijest i priroda tobože nalagali arijevske rasi da istrijebi ili pokori Židove, Poljake, Slavene itd.« Neki od mislilaca kojima se bavi Boesche drže da je tiranija dugotrajnija ako je nasilje svedeno na minimum i ako potraga za uživanjem i probitkom depolitizira pučanstvo. Tacit je zapisao da su Rimljani pokorili Britance kupkama i gozbama. Time su ih zapravo toliko korumpirali da su im brzo nametnuli ropstvo. Montesquieu i Tocqueville pribojavali su se tiranije zbog njezine sklonosti sladostrašću i laskanju, zbog toga što ona s ljudima postupa kao s djecom, zadovoljava ih i onesposobljuje za bilo što veliko.

Kako se tiranije služe obmanom, govorom i jezikom? Svaka tiranija nastoji stvoriti svijet prividne sigurnosti ili sigurnih privida. Tiranima, kako to zapažaju Aristotel i Machiavelli, nije važno jesu li stvarno religiozni, odani zakonu, zahvalni, umjereni, nego im je bitno da tako izgledaju. Prema Tacitu i Tocquevilleu, svi tirani koji su republiku pretvorili u tiraniju (primjerice, August) nastojali su stvoriti privid da se ta promjena obavlja uz raspravu zakonitih predstavnika, iako su sve institucije već izgubile moć i nezavisnost. Tocqueville je upozorio da tiranija može funkcionirati čak i nakon uobičajeno obavljenih izbora jer izabrani dužnos-

nici ostaju bespomoćni kao i svi drugi, čime su stvoreni uvjeti koje je najbolje nazvati »teatarskim predstavništvom«. Drugim riječima, izbori ponekad mogu biti »proplamsaj slobode, ali ne i njezina supstancija«. Zato je H. Arendt istaknula važnost frontovskih organizacija koje su podanike nacističke Njemačke trebale uvjeriti da nije došlo do velikih promjena, da politička zbilja i dalje funkcionira na normalan način. Tiranima je također svojstveno da realnost ropstva prikivaju izopačenim jezikom i ograničenim diskursom. Tacit je rječitio opisao kako jezik politike u tiraniji postaje zamagljen i izvitoperen. U tiraniji se ne mogu susresti oratori, već samo **retoričari** jer pravi oratori ne laskaju nego odgovaraju na bitna pitanja. U sličnom je smislu Aristotel ustvrdio da tiranije dokidaju slobodno vrijeme, vrijeme za slobodno djelovanje, te da na taj način isključuju određena pitanja, prije svega ona koja se odnose na dobar život građana u polislu. Umjesto toga podanici tiranije mogu postavljati samo tehnička pitanja o opstojnosti postojećeg poretka. Budući da tiranije izopačuju jezik i ograničuju govor teško je očekivati da podanici razviju žestoku kritiku svoga položaja. Tocqueville se borio protiv tiranije većine, ali se još žešće obarao na centralizaciju izvora informacija. Što je više novina i publikacija to bi nacija trebala biti slobodnija, no postoji bojazan da bi novosti mogle potpasti pod monopol nad izvorima informacija. Marx je smatrao da je politički govor u službi ekonomskih ili klasnih zahtjeva i izrugivao se tobožnjoj neutralnosti jezika. Ono što vladajuća klasa naziva jednakošću u stvari je klasni despotizam, ono što vlasnici tvornica nazivaju pravednom nadnicom u stvari je dobro prikrivena eksploatacija. Iako polaze od različitih pretpostavki, Tocqueville, Marx i Neumann dijele mišljenje da tiranije zbiljski vladaju prikazujući se kao najviši i najizvorniji oblici slobode. Hannah Arendt osobito problematizira »ideološko mišljenje«. Ona se kri-

tički usredotočuje na »znanost« marksizma-lenjinizma, u kojoj se moramo podrediti »zakonima povijesti«, i na rasističko mišljenje nacionalsocijalizma, u kojem se moramo pokoriti pseudodarvinističkim »zakonima prirode«. Ideološka dominacija onemogućuje ne samo kritičko nego i zdravorazumsko mišljenje. »Izopačeni nas jezik tiranije obmanjuje i prikriiva nam zbilju svijeta«.

Koja je uloga obitelji u tiraniji? Platon je bio prvi europski mislilac koji je uočio da obiteljska struktura podupire šire političke strukture, to jest da privatno domaćinstvo ima duboke javne i političke reperkusije. On je, primjerice, smatrao da egalitarna obitelj vodi demokraciji (koju je odbacivao), a da aristokratska obitelj pogoduje boljem obliku vladavine. Despotizam je, prema grčkim misliocima, prikladan oblik obiteljskog života. Otac, kao despot, savršeno je primjeren vladar nad robovima, slugama, ženom i djecom. Montesquieu je pošao od tog stajališta, ali ga je podvrgnuo kritici. On je prvi među modernim misliocima ustvrdio da je obitelj škola oblikovanja i opstanka despotizma, koji nije primjerena vladavina ni za obitelj ni za društvo kao takvo. Njegove ideje o obitelji bile su vrlo smione za osamnaesto stoljeće. Obitelj usađuje navike pokornosti koje su nužne despotizmu, ona sankcionira nadmoćno ponašanje mladića prema djevojkama, vladavinu muškarca nad ženom i osnažuje uvjerenje da su hijerarhija i despotska vladavina prirodne i neizbježne. No tim je pitanjima najdublje pristupio Freud. On smatra da politička struktura gotovo logički odslikava obiteljsku strukturu i patrijarhalnu obitelj promatra kao prirodnu i neizbježnu. Obiteljska struktura emocionalno internalizira potrebu za hijerarhijom, snažnim vođom i tiranijom. Posredstvom patrijarhalne obitelji tiranija se prenosi s generacije na generaciju. Polazeći od Freudovih uvida neki su mislioci ustanovili da obitelj reproducira nejednakost žene i ustvrdili da je demokracija i egalitarna

obitelj pretpostavka za veću jednakost žene u društvu. Fromm proširuje Freudove ideje na povijesnu i političku razinu i iznosi tezu o tome da ljudi imaju **društveni karakter**, koji ih u kriznim vremenima usmjerava prema autoritarnom vođi, dakle prema onome tko im nudi sigurnost u podložnosti.

Zašto su neke tiranije statične i zadovoljne unutrašnjom stabilnošću, a druge pak ekspanzionističke i imperijalističke? Machiavelli je možda prvi pravio razliku između statičnih i pokretljivih tiranija, primjerice između u sebe zatvorene Sparte i ekspanzionističkog Rimskog Carstva ili, u našem stoljeću, između Francove Španjolske i nacističke Njemačke. Dok statične tiranije nastoje depolitizirati narod, pokretljive se tiranije, iako na kontroliran način, moraju osloniti na energiju i participaciju naroda. Dok se statične tiranije oslanjaju na profesionalnu i tiraninu lojalnu vojsku, pokretljive se tiranije moraju služiti narodnom vojskom, koja je vođena isključivim vojnim ciljevima tiranina. Zanimljivo je kako pojedini teoretičari objašnjavaju pokretljive tiranije. Machiavelli je ekspanzionističke tiranije objašnjavao težnjom za veličinom, slavom i iznimnošću. Nije zanemarivao ekonomske faktore, ali ih je ipak držao sporednima. Tocqueville je pravio razliku između velikih stranaka, koje su motivirane velikim idealima, i malih stranaka koje su vođene sitnim ekonomskim i klasnim interesima. Velike stranke mogu napraviti veliko dobro ili veliko zlo, ali one su u svakom slučaju sklone ekspanzionizmu. Weber je smatrao da su ekonomski i politički interesi glavni pokretač imperijalističke ekspanzije. Agresivni militarizam nacističke Njemačke Neumann je objašnjavao potrebama vladajućih klasa u Njemačkoj kao i njemačkim političko-ekonomskim težnjama za imperijom. Možda je najbolje objašnjenje »nacionalne mobilizacije za imperiju« dala H. Arendt. Nije zanemarila nacionalnu težnju za veličinom i slavom, uzela je u obzir i ekonom-

ske interese, ali je ipak najviše pozornosti poklonila ideološkim faktorima, odnosno ideologiji koja se temelji na rasističkim pretpostavkama. Ono čime se opravdavao europsko imperijalističko izrabljivanje zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike jest svojevrsna kombinacija religijskih ideala koji su zagovarali važnost obraćenja na kršćanstvo, kulturnih ideala vezanih za superiornost Zapada i rasističkih pojmova o tome da »inferiorne narode treba podvesti pod vladavinu nadmoćnih bijelaca«. H. Arendt eksplicitno kritizira Weibera koji je smatrao da sve nacije moraju podleći pritiscima **racionalizirane** proizvodnje dobara i usluga. Ona drži da rasistička uvjerenja, uključujući osvajanje i iskorijenjivanje, mogu imati primat u odnosu na racionalne ekonomske i političke intencije. Neumann je rasizam promatrao kao nešto što uobičajeno pojačava ekonomske i klasne interese. Rasistička ideologija prikriva klasne probleme iza destruktivnih rasnih i etničkih sukoba. Za Freuda je etničko neprijateljstvo jedan od primarnih osjećaja. Grupni se identiteti uspostavljaju neprijateljstvom spram drugih. S tim u vezi Boesche dodaje: »U kasnom dvadesetom stoljeću, kada su etnička neprijateljstva zahvatila cijeli svijet, to je iznenađujuća istina«.

Što se dešava s ljudima koje tlači tiranija? Iako je posve jasno da mnogi u tiraniji trpe nasilje policije i zatvora, postavlja se pitanje što je s običnim ljudima. Tacit je oštroumno zapazio da se u nekim tiranijama gubi svaki moralni karakter i da su podanici, zbog bezizgledne budućnosti, spremni dopustiti svakovrsne opačine. Platon je isticao da tirani umiruju narod podilazeći njegovim željama. Prema Aristotelu i Tacitu narod se može umirivati razonom i zabavom, a Montesquieu i Tocqueville drže da despoti potiču škrtost i pohlepu podanika te ih time odvrćaju od suprotstavljanja apsolutnoj vladavini. Platon, Tacit i Neumann pokazuju kako podanici, da bi preživjeli, glume uloge u igri izvan tiraninova doma-

šaja, jer ne žele izazvati njegovu sumnju. Gotovo svi teoretičari stavljaju u središte pozornosti teškoće s kojima se sučeljava svatko tko želi biti nezavisni mislilac. On je sučeljen s propagandom, medijima i sveprisutnom ideologijom. Iako to može izgledati kao varijanta Tocquevilleove tiranije većine, ipak je riječ o tiraniji manjine koja većini nalaže kako treba misliti. Marx, Weber i Neumann pomišljaju već na ono što će Foucault nazvati **mikropolitikom tiranije**. Weber, primjerice, drži da je disciplina modernih tvornica jednako izrabljivačka i tlačiteljska kao rad u rudnicima staroga Rima ili kao rad kmetova u srednjem vijeku. Weber je disciplinu vidio posvuda: u tvornicama i na farmama, u školama i uredima. I Marx i Weber drže da čovjek u tvornici postaje »oruđem oruđa«. Teoretičari »mikropolitike tiranije« pokušavaju pokazati što privat-

na moć čini ljudima u tvornici, ženama u obitelji, etničkim manjinama u političkoj zajednici. Weber i Freud, prema Boescheovu mišljenju, anticipiraju argumente koje će kasnije eksplicitno razviti Foucault. Tiranija je nešto što svi mi iskustveno živimo, ali i nešto što svakodnevno pripisujemo drugima u našoj obitelji, tvornici, uredu. Ona ne dolazi samo »odozgo«. Freud je ustvrdio da tiranijska podložnost oblikuje priglupе i osrednje ljude odnosno, kako je to već uočio Weber, karaktere nesposobne za uzvišenost. A to nas zaparavo vraća »staroj« Platonovoj i Aristotelovoj definiciji koja kaže da je tiranija oblik vladavine koji najslabije zadovoljava ljudske potrebe i najmanje razvija ljudsku sposobnost za pravdu, izvrsnost i veličinu.

Rade Kalanj